

Osmanlılar'ın Son Döneminde Makâlât ve Fırak Geleneği: Şeyh Abdurrahman Aktepe Örneği

Metin Bozan

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
metinbozan@hotmail.com

Özet

Makalat ve Fırka Geleneği dediğimiz fırka tasnifçiliği, süreç içerisinde pek çok tasnif ortaya koymuşlardır. Osmanlı'da da bu durum söz konusudur. Zira bu dönemde pek çok alim, fırkalar ile ilgili eser telif etmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşayan Diyarbakırlı Şeyh Abdurrahman Aktepe de söz konusu alimlerden birisidir. Bu çalışmada Şeyh Abdurrahman Aktepe'nin fırkaları tasnif ettiği Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Firaki'l-İslam eseri ele alınacaktır. Osmanlı'nın son dönemi Şark medrese geleneğine mensup alimlerin mezhep algısını tahlil etme fırsatı da vermesi düşünülen bu yazma eserde, mezheplerin tasnifinin genel özellikleri, eserin referansları, onu diğerlerinden farklı kılan yönleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aktepe, İslam Fırkaları, Mezhep, Osmanlı, Medrese.

Heresiography in the Late Ottoman Period: Example of Shaykh Abd al-Rahman Aktepe

History of Islamic heresiography is almost as old as formation process of the Islamic sects. In the course of time, classification of sects called Islamic heresiography emerged and many sects developed their original classifications. It is also the case for the Ottoman period. In this paper, one of the heresiographical works entitled Kashf al-Zalâm fî 'Aqâid Firaq al-İslâm which was composed by 'Abd al-Rahmân Aktepe, a scholar who lived in Diyarbakir in the late Ottoman period. By studying this manuscript which is also expected to give an opportunity to analyze the sectarian perception of scholars who belong to late Ottoman eastern tradition of madrasa, it is tried to examine the work's general features of classification of sects, its references and distinctive characteristics.

Key Words: Aktepe, Islamic Sects, Madhhab, Ottoman, Madrasa.

Atıf

Metin Bozan, Osmanlılar'ın Son Döneminde Makâlât ve Fırak Geleneği: Şeyh Abdurrahman Aktepe Örneği, Marife, Bahar 2011 S. 115-135

Giriş

Fırka Tasnifçiliği'nin tarihi neredeyse mezheplerin kurumsallaşması süreci kadar eskidir. Özellikle mezheplerin artması ile birlikte mezheplerin sayısını, temel görüşlerini alt fırkalarını öğrenmek, tanıtmak, onları tenkit veya reddetmek amacıyla pek çok eser telif edilmiştir. Mezhepler tarihi yazıcılığı dediğimiz ve daha sonraları birer makâlât ve fırak geleneğine dönüşen bu faaliyetin Hâricî¹, İmâmî², İsmâîlî³, Mu'tezilî⁴, Mürcîî-Mâtürîdî⁵, Ashabu'l-Hadis/Selefi⁶, gibi pek çok fırka tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz.⁷ Ancak makâlât ve fırak geleneğinin en önemli temsilcileri Eş'arîlerdir. Zira başta imam el-Eş'arî (324/936) olmak üzere, Bağdâdî (429/1037), İsfârâinî (471/1078), Şehristânî (548/1153), Fahrüddîn er-Râzî (606/1209), gibi mezhepler tarihi yazıcılığının en önemli temsilcileri, bu mezhebe mensupturlar.⁸ Daha sonraki süreç içerisinde de makâlât ve fırak geleneklerine mensup pek çok eser telif edilmiştir. Bu telif faaliyetinin Osmanlı'da da sürdüğünü müşahede etmekteyiz. İmam Birgivi (981/1573)'nin *Tuhfetu'l-Müsterşidin fi Beyâni Fıraki Mezâhibi'l-Müslimîn*⁹ Şeyhulislam Ekmeleddin el-

¹ Hâricî Makâlât ve Fırak Geleneğine Sâlim b. Zekvân (I. asrın sonları ?)'ın *es-Sîre'si*; el-Kalhâtî (IV/X. yüzyıl ?)'nin *el-Keşf ve'l-Beyân*'i örnek olarak verilebilir.

² Nevbahtî (300/912)'nin *Fıraku's-Şia'sı* ve Kummî (301/913)'nin *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*'ı İmamiyye Şiası Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserlerdir.

³ Ebû Hâtîm er-Râzî (322/933)'nin *Kitâbu'z-Zîne fi Kelimetil-İslâmiyye el-'Arabiyye* adlı eseri İsmâîlî Makâlât ve Fırak Geleneğine ait bir eserdir.

⁴ Mutezilî-Zeydî Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserler örnek olarak Nâşî el-Ekber (293/905)'in *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsât fi'l-Makâlât (Usûlu'n-Nihal)*'i, Hayyât (298/910)'ın *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî el-Mulhid'i* ve Neşvânü'l-Himyerî (573/1175)'nin *el-Hürü'l-İyn'i* gösterilebilir.

⁵ Mürcîî-Mâtürîdî Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserlere Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye (100/718)'nin *Kitâbü'l-İrcâ'sı* ve Ebû Muhammed el-İrakî (VI/XII. asrın başı)'nin *el-Fıraku'l-Müfterika beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zandaka'sı* örnek olarak verilebilir.

⁶ Hadis Taraftarları Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserlere Malatî (377/987)'nin *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ' ve'l-Bida'*, İbnu'l-Cevzî (597/1200)'nin *Telbîsu İblîs'i* ve Seksekî (683/1283)'nin *el-Burhân*'i örnek olarak verilebilir.

⁷ Makâlât türü eserlerin mezhebi geleneklere göre tasnifi için bkz. Kutlu, *Mezhepler tarihine Giriş*, s. 96 vd.; Gömbeyaz, *Makâlât Geleneğinde İmam Eş'ârî*, s. 7-51.

⁸ Eş'arî Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserler için bkz. Eş'arî (324/936)'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*'i, Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-Fırak*'ı, İsfârâinî (471/1078)'nin *et-Tebîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fıraki'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*'i, Şehristânî (548/1153)'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*'i ve Fahrüddîn er-Râzî (606/1209)'nin *l'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Muşrikîn*'i örnek olarak verilebilir.

⁹ Takıyüddin Mehmed. Birgili olarak da bilinir. İbn Teymiyye'nin düşünce yapısından etkilenmiş olan Birgivi, Sünni esaslardan saptığını düşündüğü bazı tasavvuf ehline karşı mücadelesi ile bilinmektedir. Gramer, Ahlak, Fıkıh, Tefsir ve Akaid alanında eserleri mevcuttur. Daha geniş bilgi için bkz. Yüksel, "Birgivi" VI, 191-194; Birgivi (981/1573)'nin fırka-i nâciye dışındakileri her biri 12 alt fırkaya sahip 6 fırkayı 72 sayısına tamamlaması dolayısıyla Hanefî Fırak Geleneği'ne mensup bir tasnif yaptığını söylemek mümkündür. *Tuhfetu'l-Müsterşidin fi Beyâni Fıraki Mezâhibi'l-Müslimîn* adlı eseri hakkında değerlendirmeler için bkz. İlhan, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", s. 173-215; Aydınlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 123-124. Bu hususta değerlendirmeler için bkz. Gömbeyaz, "Babertî'ye Nispet Edilen Bir Fırak Risalesi Hakkında Tespitler ve Mülâhazalar" *Ekmelüddin Babertî Sempozyumu*, 28-30 Mayıs 2010.

Bâbertî (786/1384)'nin *Risâle fî Beyân-ı Fırakı'd-Dâlle*¹⁰ adlı eserlerini Hanefî-Mâturîdî geleneğe, İbn Sadruddin eş-Şîrvânî (1036/1627)'nin İslam mezhepleri hakkında yazdığı *Tercumânü'l-Umem* ve *Risâle fî Fırakı'l-İslâmiyye*'sini,¹¹ Osmanlı'nın son dönemlerinde telif edilmiş olan Sırrı Giridî (1310/1894)'nin *Ârâu'l-Milel*'ini¹² ve Ahmed Ziyâuddin Gümüşhânevî'nin *Câmiu'l-Mutûn* ve *Netâicu'l-İ'tikâdiyye fî Usûli'l-Fırakı'l-İslâmiyye*¹³ adlı eserlerini ise Eş'arî makâlât ve fırak geleneğine örnek olarak vermek mümkündür. Osmanlı'nın son döneminde Eş'arî çizgideki makâlât ve fırak geleneğine göre telif edilmiş tasnif örneklerine şark medreseleri ulemasında da rastlanmaktadır. Şeyh Abdurrahman Aktepe bunlardan birisidir. İşte bu çalışmada, henüz ilim dünyasına kazandırılmamış olan Şeyh Abdurrahman Aktepe'nin 1303/1886 yılında yazmış olduğu *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fırakı'l-İslâm* adlı eseri ele alınacaktır. Tarafımızdan neşr edilmesi düşünülen bu yazma eserde, mezheplerin tasnifinin genel özellikleri, eserin referansları, onu diğerlerinden farklı kılan yönleri üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

I. Şeyh Abdurrahman Aktepe'nin Hayatı ve Eserleri

Şark medrese geleneğinde pek çok önemli alim yetişmesine rağmen bunlar arasında bilgisini yazıya döken az sayıda alime rastlanmaktadır.¹⁴ Bu sayılı alimlerden birisi de Şeyh Abdurrahman Aktepe'dir. Köken itibarıyla Hakkarili olan Aktepe, 1854 yılında Diyarbakır'ın Çınar ilçesinin Aktepe köyünde doğmuştur. Mutasavvuf ve alim olan babası şeyh Nûrânî'nin tesis etmiş olduğu Aktepe medresesinde eğitim görmüş; aynı zamanda tasavvufi terbiye almıştır. Daha sonraları aynı medresenin hocaları olan diğer alimlerden de ders alan Aktepe, babasının vefatının ardından bir süre müderrislik görevini ifa etmiş ve aynı zamanda kendi bölgesinde Nakşibendilik tarikatının halifelik görevini de sürdürmüştür. Yaşadığı dö-

¹⁰ Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Baberti. Hanefî fıkıh ve Maturidi itikat geleneğinin önemli isimlerindedir. Daha geniş bilgi için bkz. Aytekin, "Baberti", IV, 377-78. *Risâle fî Fırakı'd-Dâlle* adlı eseri hakkında değerlendirmeler için bkz. Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 98; Gömbeyaz, "Babertî'ye Nispet Edilen Bir Fırak Risalesi Hakkında Tespitler ve Mülâhazalar".

¹¹ İbn Sadruddin Şîrvânî ve Risalesi için bkz. Fiğlalı, "İbn Sadru'd-din eş-Şîrvânî ve İtikâdi İslam Mezhepleri Hakkındaki Türkçe Risâlesi", s. 253, 254-271.

¹² Sırrı Giridî ve *Ârâu'l-Milel*'i hususundaki değerlendirmeler için bkz. Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 189-196; Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 295.

¹³ Gümüşhanevi ve eserleri için bkz. Gündüz, İrfan, "Gümüşhanevi, Ahmed Ziyâeddin", XIV, 276-277; Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 197-200.

¹⁴ Bu tutum muhtemelen, mezhep önderleri olan selef alimlerine ve eserlerine ziyadesiyle önem verme ve onların kitaplarında belirtilen çerçevenin dışına çıkmama hususundaki aşırı hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Nitekim Sirt ili sınırları içerisinde bulunan Tillo medresesi müderrislerine 2007 yazında bu hususta sorduğumuz bir suale verdikleri cevapta, Seleflerinin eserleri dururken, yeni eserler yazmaktan haya ettiklerini belirtmişlerdir. Hatta bu hususta " فمن اراد التقدم فعليه بكتب المتقدمين ومن اراد التأخر فعليه بكتب المتأخرين

/Kim ilerlemek isterse müteakdim ulemanın eserlerini takip etsin kim de geri kalmak isterse müteahhir ulemanın kitaplarına uysun" şeklinde veciz bir söz de aktarmışlardır.

nemden itibaren büyük saygınlık kazanan Aktepi 1910 yılında kendi köyünde vefat etmiştir. Mahlası Rûhî'dir.¹⁵

Aktepi, bir tarikat şeyhi olmasına rağmen, tarikat işlerini ağabeyine bırakmış; kendisi daha ziyade ilimle uğraşmıştır.¹⁶ Nitekim onun pek çok ilim dalında eser telif ettiğini görmekteyiz. Çoğu risale tarzında olan bu eserlerden *Divân-ı Ruh* (İlahi aşk, ve tasavvufi meseleler)¹⁷, *Risaletu'l-Edeb ve'l-Âdab* ile *Risale-i Rabita* (tasavvufi meseleler), *Ravdu'n-Naim* (Siyer), *Kitabu'l-İbriz* (Kelam), *Minhâcu'l-Usûl* (Fıkıh), *Kitabu's-Sarf ve'n-Nahv* (Arap gramerin)e dairdir. Ayrıca tıp alanında *Risale-i Tıp*, mantık ve bazı felsefi konuları içeren *Risale-i Mantık* ile astronomi ve yerel takvime dair birer risalesi bulunmaktadır.¹⁸

II. Aktepi'nin İtikadi Mezhepler Hakkındaki Eseri: *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fıraki'l-İslam*

1. Eserin Nüshası ve Telif Amacı

Çalışmada esas aldığımız nüsha, torunu Şeyh Şafi'nin yanında olan bizzat Aktepi'nin yazmış olduğu müellif nüshasıdır.

Müellif nüshası, müellifin diğer bir eseri olan *Kitabul-İbriz* ile birlikte sonradan ciltlenmiş şekilde iki risaleden oluşmuştur. Birinci kitap, *Kitâbu'l-İbrîz fî İsbâtü Kîdemi'l-'Azîz*'dir. Ardından *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fıraki'l-İslam* gelmektedir.

Eser, nesih hatla, arapça olarak 180X120 (175X115) mm. ölçülerinde, 82 sayfa, 11 satır, adi kağıda yazılmış, karton ciltlidir. Sayfa altı redâdesi mevcuttur. Hitamesinde hicri 1303 (m. 1886) yılında Aktepi tarafından müsveddeden temize çekildiği kaydedilmektedir. Ferağ kaydı ise “كتبه عبد الرحمن الاقبي في سنة ١٣٠٣” şeklindedir.

Aktepi, konu başlıkları ve fırka isimlerini zikrederken üste kırmızı çizgi koymuş veya fırka isimlerini kırmızı kalemle yazmıştır. Eserin kimi sayfalarına sonradan bir takım notların yazıldığı görülmektedir. 7. sayfadaki Hz. Peygamber'in defni ile ilgili ihtilafı aktaran hadis ile 77. sayfadaki cennet ve cehennem varlığına dair ifadeler buna örnek olarak gösterilebilir. Eserin sayfa numaralandırılması sonradan yapılmış ve bunda özen gösterilmemiştir. Yazmanın ayrıca Zeynu'l-Âbidin el-Âmidî lakabıyla kendini tanıtan Zeynelabidin Çiçek tarafından 1401 yılında istinsah edilmiş bir nüshası da vardır.¹⁹

Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fıraki'l-İslam, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Müellif künyesini Abdurrahman Şemsuddin Rûhî el-Âktepi el-Eş'arî eş-Şâfi'î olarak

¹⁵ Halen Türbesi etrafında her yıl mayıs ayının yirmisinde yurt dışından da katılımların olduğu geniş bir halk kitlesiyle anma törenleri yapılmaktadır.

¹⁶ Bu bilgi Aktepi'nin torunu Şeyh Şafi'nin sözlü beyanına dayanmaktadır.

¹⁷ Eserlerinin çoğunu Arapça telif eden Aktepi, bölge ulamasında yaygın olan geleneğe uyarak Divanını Kürtçe yazmıştır.

¹⁸ Hayatı ve eserleri için bkz. Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Âmid*, s. 47-49; Özeydin, *Şeyh Abdurrahman Aktepe*, s. 67-100.

¹⁹ Bkz. Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, 81.

vermektedir. Ardından da eseri telif etmesinin sebebini zikretmektedir. Buna göre *Şerhu'l-Akâid*'i²⁰ kendisine takrir usulüyle okuyan öğrencilerinden birisi, kendisinden pek çok kollara ayrılmış İslam fırkalarını ve inançlarını detaylı bir şekilde ortaya koymasını istemiştir. O da bu isteğin gereğini alim olmanın sorumluluğu kabul ederek eseri yazmıştır. Burada amaç kendisine mezhep ve fırkalar ile ilgili soru soran öğrencilerini aydınlatmaktır. Eserin adını da buna uygun olarak *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Firaki'l-İslâm* koymuştur.²¹

2. Eserin Referansları

Erken dönem makâlât ve fırak tasnifine dair eserlerde pek çok fırka tasnifi yapılmıştır. Bunların çoğunun kendine özgü tasnif metodları geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir.²² Ancak sonraki dönemlerde özgün bir tasnif yapmak oldukça güç olmuştur. Bu nedenle olmalıdır ki, müteahhir ulema genelde bağlı oldukları ekolün geleneklerine uyarak seleflerinin kabul ettiği tasnif modelini esas almışlardır.²³ Bunun örneklerini Osmanlı dönemi Eş'arî makâlât ve fırak geleneğine göre telif edilmiş eserlerde de görmek mümkündür. Söz gelimi İbn Sadruddin eş-Şirvânî (1036/1627)'nin *Tercumânu'l-Umem* ve *Risâle fî Firaki'l-İslâmiyye* adlı eseri büyük ölçüde Fahrüddin er-Râzî'yi takip ettiği anlaşılmaktadır.²⁴ Ancak Eş'arî makâlât ve fırak geleneğine bağlı ulemanın ağırlıklı olarak Seyfüddin el-Âmidî (631/1233)'nin tasnifini benimsediği söylenebilir.²⁵ Sırrı Giridî ve Gümüşhanevi bunun birer örnekleridir. Aktepi de bu tasnifi benimseyenlerdendir. Onun *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Firaki'l-İslâm* adlı eseri dikkatlice tetkik edildiğinde, temel kaynağının Osmanlı medreselerinden okutulan Seyyid Şerif el-Cürçânî (816/1413)'nin *Şerhu'l-Mevâkif* adlı eseri olduğu görülecektir. Söz konusu eser, Adududdin el-Îcî (756/1355)'nin *el-Mevâkif fî İlmi'l-Kelâm* adlı eserinin şerhidir. Adududdin el-Îcî ise söz konusu eserinin son kısmında bir zeyl olarak fırkaları ele almış; burada el-Âmidî'deki tas-

²⁰ *Şerhu'l-Akâid*, Sa'duddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Teftazânî (792/1390)'nin Ebu Hafs Necmuddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed Nesefî (537/1142)'nin *Akaid* adlı risalesine yazmış olduğu şerhtir. Söz konusu eser, Şark medreselerinin sıra kitapları arasında yer alır.

²¹ Bkz. Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, 3-5.

²² Eş'arî Makâlât ve Fırak Geleneğinin ilk temsilcilerinin eserleri tetkik edildiğinde, Bağdâdî'nin fırka tasnifini muhtasar bir şekilde kullanan İsferrâinî müstesna, yukarıda ismi zikredilen alimlerin farklı tasnif yöntemleri kullandıkları görülecektir. Bu hususta değerlendirmeler için bkz. Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 271, 294-95.

²³ Bkz. Kutlu, Sönmez, *Mezhepler tarihine Giriş*, s. 124 vd.; Gömbeyaz, Kadir, *Makâlât Geleneğinde İmam Eş'arî*, s. 7-51.

²⁴ Krş. Fahrüddin er-Râzî, *İ'tikâdâtü Firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*; Fığlalı, "İbn Sadru'd-din eş-Şirvânî ve İtikadi İslam Mezhepleri Hakkındaki Türkçe Risâlesi", s. 285-335. Bu hususta bir değerlendirme için bkz. Fığlalı, Ethem Ruhi, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikadi İslam Mezhepleri Hakkındaki Türkçe Risâlesi", s. 253-254.

²⁵ Nisbesinden de anlaşılacağı gibi Diyarbakır kökenli olan Ebu'l-Hasan Seyfüddin Âmidî, fırkalar/mezheplere dair derli toplu görüşlerine *Ebkâru'l-Efkar* adlı eserinde yer alan "Kible Ehliinden Hakk Muhalif Olanların Kafir Olup Olmadığı" başlığı altında ele aldığı görülmektedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkar*, III, 342-404. Seyfüddin Âmidî'nin hayatı ve eserleri için bkz. İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-A'yân*, III, 293-94; Zirikli, *el-'Alâm*, IV, 332. Fırkaları ele aldığı bölüm hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Bozan, Metin "Mezhepler Tarihçiliği Açısından Seyfüddin Âmidî", s. 257-268; Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 269-301.

nifi muhtasar bir şekilde zikretmiştir.²⁶ Bu durumda Aktepi'nin, fırkaları tasnifinde Eş'ârî makâlât geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan el-Âmidî'nin tasnifini esas alındığını söylemek mümkündür.²⁷ Ancak dikkat edilmesi gereken hususun (tıpkı Sırrı Giridî ve Gümüşhanevî'de olduğu gibi²⁸) el-Âmidî'den istifadenin direkt değil de daha ziyade Seyyid Şerif el-Cürcânî (816/1413)'nin *Şerhu'l-Mevâkif* adlı eseri aracılığıyla olduğudur.

Aktepi, sadece tasnifte değil; fırkaların ortaya çıkış sebeplerinde de el-Âmidî'den dolayı olarak ifade etmiştir. Nitekim o, *Keşfu'z-Zalâm*'ın giriş kısmında fırkaların doğuşuna etki eden unsurları zikrederken el-Âmidî'ye atıfta bulunmaktadır. Ancak el-Âmidî ile onun verdiği bilgiler karşılaştırıldığında Aktepi'nin seçici davrandığı ve sadece Hz. Peygamber'in defni, imamet, Hz. Peygamber'e veraset ve zekât vermeyenlerin hükmü gibi hususları zikrettiği görülmektedir. Kırtas, Usame ordusu, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefatının ardından onun öldüğünü söyleyenleri cezalandıracağı, Fedek arazisi, Hz. Ömer'in halife atanması, Hz. Osman'ın seçilişi ile sonuçlanan Şura, Hz. Osman'ın öldürülüşü, Hz. Ali-Muaviye çatışması; Cemel ve Siffin'in savaşları gibi el-Âmidî'nin sebebler arasında saydığı hadiseleri ise zikretmekten kaçınmıştır.²⁹ Aktepi'nin bu tutumunda, mezhepsel aklın oluşturduğu tarih telakkisine muhalif unsurları zikretmeme prensibinin etkili olduğu söylenebilir.

Fırkalar hakkında verdiği malumat hususunda ise Aktepi, büyük ölçüde Adududdin el-İcî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'yi takip etmiştir. Öyle ki, Aktepi'nin kimi zaman, Adududdin el-İcî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin ifadelerini olduğu gibi kullandığı görülmektedir. Sözelimi Vâsiliyye ve Hâbitiyye fırkası hakkında verdiği bilgileri, Seyyid Şerif el-Cürcânî'den almıştır. Bunun yanısıra 'Amriyye, Nazzâmiyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, Bedâiyye fırkaları ele alırken de Seyyid Şerif el-Cürcânî'den aktarmalar yapmıştır. Adududdin el-İcî'den olduğu gibi alıntıları ise özellikle Hâricîler ve Şia kısmında daha belirginleşmektedir. Aktepi, bazen de Adududdin el-İcî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin ifadelerini özetlemekte veya lafızları değiştirerek vermektedir. Muğriyye, Hadbiyye, Sümeniyye, Mükerrerimiyye, Atrafiyye fırkaları buna örnektir. Ancak onun kaynaklardaki bilgilerin tamamını olduğu gibi aktardığını söylemek mümkün değildir. Aksine o, pek çok yerde kendi ifadeleri ile fırkalar hakkında önceki kaynaklardan bağımsız bilgiler de vermektedir. Amriyye, Hişâmiyye (Mu'tezile), Hâbitiyye, Sümâmiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Hişâmiyye (Şia), Bâtıniyye, Zemmiyye, Muhakkime, Meymûniyye, Mükerrerimiyye,

²⁶ Krş. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 342-404; İcî, *el-Mevâkif*, s. 414-430.

²⁷ Zira gerek Adududdin İcî, gerek Seyyid Şerif Cürcânî ve gerekse Aktepi, Âmidî'nin fırkaları sekiz ana fırka şeklindeki tasnifini benimsemişlerdir. Bunlar, Mutezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Nâciye (Kurtuluşa eren fırkadır). Âmidî'nin eserinde selefleri olan diğer Eş'ârî, alimlerden farklı bir tasnif görülmektedir. Zira ana fırkaları Fahreddin Râzî (606/1209) 9, Şehristânî (548/1153) 6, İsferyîni (471/1078) ve Bağdâdî (429/1037) 11, Eş'ârî'nin kendisi ise 10'a ayırmaktadır. Bu hususta bir değerlendirme için bkz. Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 278.

²⁸ Bu hususta değerlendirmeler için bkz. Aydınlı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, s. 43-250; Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 295.

²⁹ Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 342-343; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, VIII, 377.

Cebriyye, Müşebbihe ve Eş'arîyye fırkaları hakkında verdiği bilgiler bu kabildendir.³⁰ Fırkaların isimlendirilmesinde de Aktepe'nin seleflerinden farklı tasarruflarına rastlamaktadır. Söz gelimi el-Âmidî, Adududdin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin Şii fırkalardan on yedinci sırada zikrettikleri fırkanın ismi *Nusayriyye ve el-İshâkiyye* iken Aktepe'de sadece *Nusayriyye*'dir.³¹ Yine seleflerinin *İsmailiyye* olarak adlandırdıkları Şii fırka için de Aktepe, *Batıniyye* tabirini tercih etmiştir.³² Bu durumda fırkaların tasnifinde onun, seleflerinin eserlerinden önemli ölçüde istifade etmesinin yanı sıra kendisine özgün bir takım katkılarda bulunduğunu söylemek de mümkündür.

3. Yöntemi

Aktepe, tıpkı el-Âmidî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî gibi fırkaları Mu'tezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Nâciye şeklinde sekiz ana başlığa ayırdıktan sonra ana fırkalar hakkında kısa malumat verip alt fırkalara geçmektedir.³³ Burada da ilk önce fırkanın kime nispet edildiğini belirtmekte, ardından fırka hakkında temel bilgiler vermektedir. Daha sonra da çoğu zaman أقول ifadesiyle kendi kanaatlerini belirtmektedir. Özellikle أقول ifadesiyle başlayan değerlendirmelerinin selefleri ile kıyaslandığında onun özgün yönünü ortaya koyduğu söylenebilir.

Söz konusu değerlendirmeler tetkik edildiğinde Aktepe'nin çoğunlukla fırkalar tarafından ileri sürülen fikirlerin çelişmesine veya eksik kabul ettiği yönlerine dikkat çektiği görülecektir. O, kendi perspektifinden bu eksik ve çelişkili yönleri tenkitler yöneltmektedir. Esvâriyye³⁴, İskâfiyye³⁵, Hişâmiyye (Mu'tezile)³⁶, Behşemiyye³⁷, Kâmilîyye³⁸, Beyânîyye³⁹, Hişâmiyye (Şia)⁴⁰, Ezârîka⁴¹, Ubeydiye⁴² ile ilgili tenkitleri bu kabildendir.

³⁰ Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 12, 18, 20, 22, 30, 32, 37, 38, 43, 48, 46, 68, 71, 73-78.

³¹ Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 362; Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 421; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 388; Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 42.

³² Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 43.

³³ Krş. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 344. Bu durum, zaten muhtasar bir şekilde fırkaları ele alan Adududdin Îcî'de görülmemektedir. Bkz. Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 414 vd.

³⁴ Mutezile'den Esvâriyye'nin kader ile ilgili görüşlerini değerlendirirken, bu durumda kulların Allah'tan daha kadir olmaları gerekir, demektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 16.

³⁵ İskâfiyye'nin görüşlerini değerlendirirken, bu durumda Allah'ın kullara mağlup olduğu ortaya çıkar, demektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 16.

³⁶ Mutezile'den Hişâmiyye'nin, Allah'a vekil denemeyeceği fikrini aktardıktan sonra, onların bu konuda gaflete düştüğünü; Allah'a vekil denebileceğini ve bunun da hafız anlamında olduğunu söylemektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 19.

³⁷ Büyük günah işleyen tevbesinin kabul olmayacağını söyleyen Behşemiyye'yi eleştirirken de onların fikirlerinden hareket edilecek olursa, bu durumda basit bir günah işleyen bir kafirin asla müslüman olamayacağını söylemektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 26.

³⁸ Şia'dan Kâmilîyye'nin imamet ile ilgili fikirlerini eleştirirken de bu durumda fasık bile olsa sultanların peygamber olması gerekir, demektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 29.

³⁹ Beyaniyye'nin Allah'ın yüzünün baki kalacağı şeklindeki literal yaklaşımı eleştirirken de Allah'ın yüzünden kastın Allah'ın zatı olduğunu söylemektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 30.

⁴⁰ Şia'dan Hişâmiyye'nin teşbih ile ilgili görüşlerini eleştirirken bu durumda Allah'ın bizler gibi kimseler olduğunu söylemektedir. Bkz. Aktepe, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 38.

Aktepî'nin çelişki olarak gördüğü kimi fikirleri eleştirirken zaman zaman alaycı bir üslup kullandığı da dikkat çekmektedir. Söz gelimi (diğer Hâricî fırkalara göre daha ılımlı fikirlere sahip olan) Halfiyye'yi değerlendirirken, *insan dışkısı ile karşılaştırıldığında tezekin, misk ve anber gibi güzel koktuğunu* söyleyerek alay etmektedir.⁴³ Yine Mu'tezile'den Nazzâmiyye⁴⁴, Şia'dan Cenâhiyye⁴⁵, Hattâbiyye⁴⁶ ve Yunusiyye⁴⁷ ile ilgili değerlendirmelerin de de alaycı ifadeler kullanmaktadır.

Aktepî, Hâricîlerden Ezarika⁴⁸, Zeydî fırkalardan Cârudiyye⁴⁹ gibi bazı fırkaları ise Allah'a ve Peygamber'e iftira etmekle itham etmektedir. Hatta eleştirilerin de zaman zaman tekfir yoluna da baş vurmuştur. Nitekim alemde iki ilah fikrini savunduğu söylenen Hâbitiyye'yi⁵⁰, kıyameti inkar edip haramları helal kıldığı ileri sürülen Cenâhiyye'yi⁵¹, ölmediklerini, semaya yükselttiklerini iddia edilen Hattâbiyye'yi⁵², Cebrâil'in görev hatası yapıp vahyi Ali yerine Hz. Muhammed'e getirdiğine inanıp Cebrâil'i lanetleyen Gurâbiyye'yi⁵³ tekfir etmiştir.

Aktepî, sadece eleştiri yapmamıştır. Onun bazen takiiyye⁵⁴, terâkî⁵⁵ ve vekîl⁵⁶ kavramlarında olduğu gibi, kelimelerin filolojik tahlillerine de girdiği de görülmektedir. Ayrıca o, kimi zaman fırkaların fikirlerinin oluşmasında etkin olan hususlara da değinmiş; fikrîsel arka plana dikkat çekmiştir. Sözelimi Zeydiyye'den

→

⁴¹ Hâricîler'den Ezârîka'nın bir ayeti tevilinde şiğânın hususu ve ancak hükmün umumiyeti hususundan gafil olduklarını belirtmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 51.

⁴² Mürcie'den Ubeydiyye'nin Allah'ın Adem'i Rahman'ın suretinde yarattığını ifade eden hadisini değerlendirirken hadisin anlamını kavrayamadıklarını belirtmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 63.

⁴³ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 58. أقول: إن المرّجين بالنسبة إلى الحزء يفرّح منه ريح المسك والعنبر.

⁴⁴ Mutezile'den Nazzâmiyye'nin kader ile ilgili fikirlerini değerlendirirken ise onlar hakkında yağmur-dan kaçarken doluya tutulmuşlardır, demektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 14-15. أقول: هربوا من المطر إلى

الميزاب

⁴⁵ Şia'dan iki kanat anlamına gelen Cenâhiyye fırkasının fikirleri değerlendirirken bir kanatta bidat, diğerinde ise dalalet olmalıdır, demektedir. Cenâhiyye'nin kendi liderleri Abdullah b. Muaviye'nin Isbahan dağında gizli olduğunu ve zuhur edeceğine dair fikirlerini değerlendirirken de onun Deccâl olabileceğini zira Deccâl için de benzer ifadelerin kullanıldığını söyleyerek alay etmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 32, 33.

⁴⁶ 'Hattabiyye'nin kendilerinde Cebrâil ve Mikail'den daha hayırlı kimselerin bulunduğu fikrini aktardık-tan sonra aksine onlar arasında Ehrimen ve Azâzil'den daha şerir kimnselerin var olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 36.

⁴⁷ Şia'dan Yunusiyye'nin Allah'ı turna kuşuna benzetmesini de onların zekasının derecesini gösterdiğini şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 40.

⁴⁸ Hâricîlerden Ezârîka'nın Hz. Ali aleyhine tevil ettikleri bir ayeti aktardıktan sonra onların Allah'a iftira ettiklerini söylemektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 50.

⁴⁹ Hz. Ali'nin Nas ile atandığını iddia ettiğini ileri sürdüğü Cârudiyye ise Hz. Peygamber'e yalan isnad etmekle itham etmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 45.

⁵⁰ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 20.

⁵¹ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 33.

⁵² Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 36.

⁵³ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 37.

⁵⁴ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 27, 52.

⁵⁵ Hz. Peygamber'in Hâricîler ile ilgili söylediği varsayılan bir rivayette geçen ترقيهم kavramının çoğul olduğu ve göğsün yukarısında bulunan kemik olduğunu izah etmektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 48.

⁵⁶ Allah'a *vekil* denmesinin *hafîz* manasında tevil edilmesi gerektiğini belirtir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 19.

Süleymaniye'nin Hz. Osman, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'i tekfir etmelerinin sebebi üzerinde durmuş ve bunun Cemel olayı ile ilişkili olabileceğini söylemiştir.⁵⁷

Aktepî'nin selefleri olan Âmidi, İcî ve Cürcânî'den farklı/kendisine özgü yönlerinden birisi ise fırkaların savundukları fikirlerin eski kültür, medeniyet ve dinlerdeki dayanaklarına atıfta bulunmasıdır. Sözgelimi o, Mu'tezile'den Hadbiyye'nin görüşlerini aktarırken onların tenasüh ile ilgili görüşlerini Dehriler'den,⁵⁸ Nazzâm'ın bazı görüşlerini Tabiat Felsefecilerinden,⁵⁹ Muğriyye'nin savunduğu Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'in emriyle emaneti Hz. Ali'den gassetmesi fikrinin Tevrat'tan alınma olduğunu söylemektedir.⁶⁰ Mansûriyye⁶¹, Beyâniyye⁶² ve Hişâmiyye'nin⁶³ ise bazı fikirlerini Hıristiyanlar'dan aldıklarını söylemektedir. Batiniler⁶⁴ ile Rezzâmiyye'nin⁶⁵ fikirlerini de Sasaniler devrinde yaşayan Babek'in fikirlerine benzetmektedir.⁶⁶

III. Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fırakî'l-İslam'da İtikadi Fırkaların Tasnifi

1. Yetmiş Üç Fırka Rivayeti ve Fırkaların Tasnifindeki Rolü

Aktepî fırkaların tasnifine geçmeden önce, ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair rivayeti aktarmaktadır. Buna göre ümmet Hz. Peygamber'den sonra yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç diğerleri cehenneme gidecektir. Hz. Peygamber'e istisna edilen fırkanın hangisi olduğu sorulduğunda ise "*Benim ve Ashabımın izinden gidenlerdir.*" şeklinde cevap vermiştir. Aktepî, bu rivayeti Tirmizî'den alıntıladığını belirtmektedir.⁶⁷ Ancak konu ile ilgili rivayette Sünni kaynaklardaki aktarımlarda farklılıklar bulunmaktadır.⁶⁸ Bu rivayet tetkik edildiğinde, metnin an-

⁵⁷ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 47.

⁵⁸ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 22.

⁵⁹ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 15.

⁶⁰ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 32.

⁶¹ Mansûriyye'nin, Ebû Mansûr'un semaya yükseldiğini orada Allah'ın onun başını meshettiği ve tebliğ etmesi için tekrar dünyaya döndürülmesi şeklindeki fikirlerinin Hıristiyanların Hz. İsa hakkındaki görüşlerine benzediğini söylemektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 33. Hz. İsa'nın yeryüzüne dönüşü hususundaki görüşler için bkz. Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, s. 81 vd.

⁶² Beyâniyye'deki hulûl fikrinin ise Hıristiyanlık'taki Hz. İsa'nın tanrılığı fikri ile benzeştiğini söylemektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 30. Hulûl fikri ve İsa'nın tanrılığı hususundaki görüşler için bkz. Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, s. 71; Aydın, *İsâ Tanrı mı İnsan mı*, 43 vd.

⁶³ Şia'dan Hişâmiyye'nin Allah'ın tecsim ile ilgili fikirlerinin İncil'deki görüşler ile benzeştiğini söylemektedir. Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 38-39.

⁶⁴ Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 44.

⁶⁵ Rezzâmiyye'nin farzları terkedip haramları helal kalması fikri için bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 41.

⁶⁶ Babek hususunda bkz. Turan, "Babek", II, 170 vd.

⁶⁷ Aktepî'de geçen Hadis'in metni:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ستفترق أمتي بعدي ثلاثا وسبعين فرقة كلها في النار إلا واحدة. قبل ومن هم يا رسول الله قال هم على ما أنا عليه وأصحابي رواه الترمذي بسند صحيح. وهذا القول معجزة منه صلى الله عليه وسلم.

Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 4.

⁶⁸ Konu ile ilgili rivayetlerin hem senet ve hem de metin açısından bir takım sıkıntıları ihtiva ettiğini belirtmek gerekmektedir. Nitekim ümmetin akbetine dair olan rivayetler tetkik edildiğinde görülecektir ki, bir kısmında sadece sayı olarak ümmetin yetmiş iki veya yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ifade edilmekte; Cennetlik ve Cehennemlik olanlar belirtilmemektedir. İkinci bir grup rivayette ise isim ve

→

lam genişlemesine; hatta zamanla bir dönüşüme uğradığını dolayısıyla da rivayette bir inşa faaliyetinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁹ Hatta söz konusu rivayeti mezhebi kaygılarla değerlendirenler sadece Ehl-i Sünnet mensupları da değildir. On İki İmamcı Şiiler'in,⁷⁰ İsmaililer'in,⁷¹ Hâricîler'in⁷² ve Mürciilerin⁷³ de rivayet üzerinde tasarrufta buldukları; rivayetin kendi düşüncelerine uygun versiyonlarını aktardıkları veya yorumlarını benimsedikleri görülmektedir.

Yetmiş üç fırka ile ilgili Aktepi'nin değerlendirmelerine bakıldığında ise onun, seleflerini taklitten ziyade kendi yorumunu da katmaya istekli bir alim olduğu görülmektedir. Zira onun ümmeti/insanlığı tasnifinin yanı sıra Hristiyanları ayrıntılı olarak vermesi dikkat çekicidir. Aktepi, rivayette geçen ümmet ile kastedilenin, tüm insanları ve cinleri içeren "Ümmetu'd-Da've" olmadığını, hadiste ümmet ile kastedilenin İslamı kabul eden "Ümmetu'l-İcâbe" olduğunu ifade etmektedir. Ona göre "Ümmetu'd-Da've" rivayette zikredilen sayıdan çok fazla kollara/fırkalara ayrılmışlardır. Aktepi, bu görüşünü ispatlamak gayesiyle Hıristiyan mezheplerini örnek verir. Buna göre Hıristiyan mezhepleri Nasturiyye, Ya'kubiyye, Süryaniyye el-Kadime, Süryaniyye el-Cedide, Rumiyye el-Kadime, Rumiyye el-Cedide, Ermeniyye el-Kadime, Ermeniyye el-Cedide, Sâibiyye, Keldaniyye, Protestanlık ola-

→

rilmeden sadece birisinin cennete gideceği, diğerlerinin ise ceheennemlik olacağı bildirilmektedir. Üçüncü bir grup rivayette ise Cennete girecek fırkanın niteliğine işaret edilmektedir ki bunlardan bir kısmında bu fırka "cemaat" şeklinde tavsif edilirken, Dördüncü bir grup rivayette ise "*Benim ve Ashabımın izinden gidenlerdir.*" şeklinde ifade edilmektedir. Beşinci bir grup rivayette ise sayı verilmeden ümmetin bölüneceği belirtilmekte ve sadece cemaate tabi olanların kurtulacağına değinilmektedir. Hatta bunların ötesinde sadece bir fırkanın ceheennemlik diğerlerinin ise cennetlik olduğunu ifade eden farklı bir rivayete dahi rastlamak mümkündür. Birinci grup rivayet için bkz. Ebû Dâvud, *es-Sünen*, V, 4; Tirmizi, *Sünen*, V, 25; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXVIII, 29. İkinci grup rivayet için bkz. Dârimî, II, 556. Şii kaynaklarda ise ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı belirtildikten sonra sadece ceheנeme gidecek olanlar tavsif edilmektedir. Bkz. Hillî, *Nehcu'l-Hak ve Kesfu's-Sıdk*, s. 404; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, II, 312. Üçüncü grup rivayet için bkz. Ebu Dâvud, V, 5; İbn Mace, *Sünen*, II, 1322. Dördüncü grup rivayet için bkz. Âmidî, III, 394; Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXVIII, 29. Beşinci grup rivayet için bkz. Tirmizi, *Sünen*, IV, 466. Farklı rivayet için bkz. Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, s. 39.

⁶⁹ Krş. Gömbeyaz, Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi" s. 147-160; Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir inceleme", s. 35.

⁷⁰ Şii İmami kaynaklardan Meclisî'de aktarılan rivayette Hz. Peygamber'in "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, bir fırka kurtulacak diğerleri ise helak olacaktır, kurtuluşa eren fırka ise sizin velayetinize sınıksız sarılan ve sizin ilminizi öğrenen ve sizin içtihadınızla amel edenlerdir. ..." dediği, Ali b. Yunus en-Nebâtî'de zikredilen bir başka rivayette ise "Fırka-i Nâciye" olarak "*Benim vasime tabi olanlardır*" diyerek Ali'nin omuzuna vurup (onu işaret ettiği)" aktarılır. Bkz. Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, XXXVI, 366.

⁷¹ Şii İsmailî alim Ebû Temmâm (IV/X asır) ise yetmiş üç fırka rivayetini değerlendirirken, birbirleri ile sürekli mücadele içerisinde bulunan "Ehl-i Zahir" in ihtilaf edip çeşitli fırkalara ayrıldığını "Ehl-i Batın"ın ise Hz. Peygamber'in tebliğine başladığı dönemden beri "*oldukları hal üzere kaldığını*" söyleyerek "Fırka-i Nâciye"nin Batıniler/İsmaililer olduğu tevilini yapmaktadır. Bkz. Ebû Temmâm, "Bâbu's-Şeytân", s. 8.

⁷² Söz gelimi Hâricîlerin İbâdiyye koluna mensup fırka yazarı Kalhatî (IV/X. yy.) diğer fırkaları zikrettikten sonra "geriye Kur'ân, Sünnet ve İcmâ üzere bir tek fırka kalmaktadır, o da İbâdiyye'dir." demektedir⁷² ve bununla "Fırka-i Nâciye"/kurtuluşa erecek fırkanın kendileri olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Kalhâtî, II, 469.

⁷³ Mürcie'ye mensup ve günümüz mezhepler tarihçileri tarafından Hanefi-Maturidi fırak geleneği içerisinde mütalaa edilen Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fadl en-Neseî (318/930), *Kitâbu'r-Redd 'alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ'* adlı eserinde bunun *Ehlu'l-Cemâ'ati'l-Murciûn* olduğunu savunmaktadır. Bkz. Neseî, *Kitâbu'r-Redd 'alâ Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ'* s. 67.

rak ifade edilen İnciliyye (Evanjelistler) gibi batıl mezheplere ayrılmışlardır. Ayrıca Mecusiyye ve Veseniyye/Putperstlik de çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Aktepi, “Ümmetu’d-Da’ve” olarak adlandırdığı söz konusu islam dışı fırkaların iki yüzü aş-
tığını ifade etmektedir. Bu nedenle ona göre ümmet ile kastedilen, “Ümmetu’d-
Da’ve” değil, İslam ümmeti olan “Ümmetu’l-İcâbe” dir.⁷⁴

Aktepi, Hz. Peygamber’in ve ashabının izinden giden ve kurtuluşa eren fir-
kanın ise Ehl-i Sünneti’n-Nebeviyye; yani Rasulullah sallahu aleyhi ve sellem’den
sadır olan söz fiil ve takrirlerine uyanlardır; Cemaat ile kastedilen ise sahabe ve
selefin üzerinde ittifak ettiği İslam Akaididir, demektedir.⁷⁵

Aktepi, ardından da rivayette zikredilen سفتترق (ümmetin ihtilafa düşeceği)
kelimesindeki س harfini tahlil eder. Ona göre bununla kastedilen şey hususunda iki
görüş vardır. Birincisi سفتترق kelimesindeki س ile iftirakın/bölünmenin mutlak bir
şekilde gerçekleşeceğine dair görüştür. İkinci görüşe göre ise sözlük anlamında
olduğu gibi sadece gelecekte haber verme; Hz. Peygamber’den sonra yakın bir za-
manda ihtilafın vuku bulacağını bildirme anlamındadır.⁷⁶

Aktepi, daha sonra erken dönemde fırkaların ortaya çıkışında etkin olan hu-
susları özetlemektedir.⁷⁷ Buna göre Hz. Peygamber’in vefatı esnasında nifakını giz-
leyenler hariç ümmet, birlik ve beraberlik içerisinde ve tek bir akideye sahiptiler.
Ancak daha Hz. Peygamber’in vefatının ardından iman veya küfrü gerektirmeyen
ictihadi konularda ihtilaf çıkmıştır. Süreç içerisinde bu ihtilaflar tedrici olarak art-
mış Ma’bed el-Cühenî, Ğaylan ed-Dımeşkî ve Yunus el-Esvârî gibileri zuhur ederek
kaderi konuları tartışmıştır. Bu şekilde görüşlerde farklılıklar ve ihtilaflar oluşmuş,
Ehl-i İslam ve makâlât sahipleri yetmiş üç fırkaya ayrılmışlardır.⁷⁸ Aktepi, Hz. Pey-
gamber’in bunu önceden bildiğini ve bu bilgisinin gayba dair bir mucize olduğunu
ifade eder. Ardından da seleflerinin geleneğine bağlı kalarak itikâdi fırkalar husu-
sundaki tasnifini bu rivayet merkezli olarak yetmiş üç fırka şeklinde sıralandırır.

2. İtikadi Fırkalar ve Görüşleri

Aktepi, fırkaları Mu’tezile, Şia, Havâric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye,
Müşebbihe ve Nâciye şeklinde sıralamış; tasniften önce de fırkalar hakkında genel
bilgiler vermiştir.

⁷⁴ Ümmetu’d-Da’ve Ümmetu’l-İcabe ayrımı ile ilgili metin:

والامة في الحديث أمة الإجابة لا الدعوة لان أمة الدعوة هي الإنس والجن على الاطلاق اكثر تشعباً من العدد المذكور في الحديث حتى ان من مذاهب النصارى فقط ما ينيف على
عشرين مذهباً كالنسطورية واليعقوبية والسريرية القديمة والجديدة والرومية القديمة والجديدة والارمنية القديمة المعروفة بالصليبية والجديدة المعروفة بهايوج والصابئية
والكلدانية والإنجيلية المعرّبة عندهم يهروتستانت وغيرها من مذاهبهم الباطلة وكذا المجوسية على اقسام كثيرة والوثنية على اكثر فامة الدعوة اكثر تشعباً من متبي مذهب على ما
حققناه فظهر بما ذكرناه ان الأمة أمة الإجابة.

Bkz. Aktepi, *Keşfu’z-Zalâm*, s. 5-6.

⁷⁵ Aktepi, *Keşfu’z-Zalâm*, s. 4.

⁷⁶ Aktepi, *Keşfu’z-Zalâm*, s. 6.

⁷⁷ Burada Seyfuddin Âmidî’nin *Ebkâru’l-Efkar* adlı eserinde “Kible Ehliinden Hakka Muhalif Olanların
Kafir Olup Olmadığı” başlığı altında yer verdiği bir kısım bilgiyi aktarmaktadır. Bkz. Âmidî, *Ebkâru’l-
Efkar*, III, 342-404.

⁷⁸ Bkz. Aktepi, *Keşfu’z-Zalâm*, s. 4. Krş. Âmidî, *Ebkâru’l-Efkar*, III, 342-44

a. Mu'tezile

Aktepî, sekiz ana fırka arasında ilk önce Mu'tezile'yi ele alır. Mu'tezile, Hasan el-Basrî'den itizal eden Vâsıl b. Ata'nın taraftarlarıdır. Burada Aktepî, Mu'tezile'nin ortaya çıkışı hususunda zikredilen büyük günah işleyenin hükmü hususunda Hasan el-Basrî'ye sorulan soruya karşı Vâsıl b. Ata'nın verdiği cevabı zikretmektedir. Buna göre Vâsıl, büyük günah işleyenin ne mümin ne de kafir olduğunu; arada bir yerde bulunduğunu "*el-Menzile beyne'l-Menzileteyn*" diyerek ana bünyeden ayrılmıştır. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, Vâsıl'ın kendilerinden ayrıldığını ifade etmek için *i'tezele 'annâ Vâsıl*, demiş ve bu hareket Mu'tezile olarak isimlendirilmiştir. Fiillerin halıkının kullar olduğunu ileri sürmelerinden ve kaderin kendi fiileri üzerinde etkisini inkârlarından dolayı kendilerine *Kaderiyye* de denmektedir. Onlar kendilerine *Ashabu'l-Adl ve't-Tevhîd* demektedirler. Allahın kulları için Aslah olanı yapması; iyiye sevab, kötüye ise ceza vermesinin Allah için bir zorunluluk olduğunu gerektiren prensipten hareketle Adl ilkesini; teaddüdü kudemadan sakınmak amacıyla sıfatları nefyetmelerinden hareketle de tevhit ilkesini koydular. Mu'tezililer'e göre kıdem, Allah'ın sıfatlarının en özelidir. Kelamullah, mahlûk ve muhdestir. Ru'yetullah gerçekleşmeyecektir. *Hüsn ve Kubh* şer'i değil aklidir. Allah, tüm fiilerinde bir hikmetle hareket etmektedir.⁷⁹ Daha sonra Mu'tezilenin diğer farklı görüşlerini kısaca zikretmektedir.

Aktepî, ardından da bu ortak görüşlerine rağmen yirmi fırkaya ayrıldıkları söylemektedir.⁸⁰ Bu fırkalar Vâsiliyye, Amriyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Esvâriyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, Bişriyye, Muzdâriyye,⁸¹ Hişâmiyye, Sâlihiyye, Hâbitiyye, Hadbiyye,⁸² Ma'meriyye, Sümâmiyye, Hayyâtiyye, Câhiziyye, Ka'biyye, Cübbâiyye, Behşemiyye'dir.⁸³

b. Şia

Konuya Şia hakkında ön bilgiler vererek başlar. Şia, ikinci büyük fırkadır. Bunlar, Ali'nin taraftarı yani ona tabi olanlardır. Ali'nin nas ile Allah tarafından atandığını iddia etmişler. Kimi bunun *celi/açık bir nas* kimisinin ise *hafi/gizli bir nas* ile olduğunu iddia etmiştir. Yine Şia'ya göre imamet, Hz. Ali'nin soyundan başkasına geçemez. Şayet imamet soyun dışına çıkmışsa bu ya başkalarının zulmünden ya da kendilerinin takiyye yapmalarından dolayıdır. Aktepî, burada takiyye kavramının filolojik tahliline de girer.⁸⁴

⁷⁹ Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 5.

⁸⁰ Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 5.

⁸¹ Âmidî'de Muzdâriyye; İcî'de Mazdâriyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 348; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 416.

⁸² Âmidî'de Hadsîye, İcî'de Hadbiyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 350; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 417.

⁸³ Mu'tezili fırkalar için bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 344-54; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 415-18.

⁸⁴ Takiyye vikaye masdarından alınmıştır. وقى يقي وقاية و نقاة و تقيّة. ve bu koruma ve korunma anlamındadır. Bkz.

Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 27.

Şii fırkalara gelince bunlar, yirmi iki fırkadır. Asılları ise üç fırkadır. Gulât, Zeydiyye ve İmâmiyye olarak üç ana gruba ayrılmaktadır.

Gulât on sekiz fırkadır. Bunlar Sebâiyye, Kâmile⁸⁵, Beyâniyye Muğîriyye Cenâhiyye Mansûriyye Hattâbiyye Gurâbiyye Zemmiyye Hişâmiyye, Zürâriyye, Yûnusiyye, Şeytâniyye, Rezzâmiyye, Mufavvîda, Bedâiyye, Nusayriyye⁸⁶, Batniyye'dir.⁸⁷ Burada İmâmiyye Şiasının öncüleri olarak kabul edilen Hişâmiyye, Zürâriyye, Yûnusiyye, Şeytâniyye gibi fırkaları gulât arasında zikretmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Aktepi, seleflerinden ayrılarak İsmailiğin yerine Batniyye ismini kullanmaktadır. Dikkat çeken bir başka husus da tıpkı el-Âmidî ve Adududdin el-İcî gibi Aktepi'nin de İsmaililer/Batıniler hakkında diğer fırkalarla kıyaslandığında oldukça detaylı bilgiler vermesidir. Bu muhtemelen İsmaililer'in el-Âmidî ve bir ölçüde Adududdin el-İcî dönemlerindeki etkinliklerinden kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca Aktepi, seleflerinin Nusayriyye ve el-İshâkiyye olarak isimlendirdiği fırkayı sadece Nusayriyye şeklinde isimlendirmektedir.

Zeydiyye ve İmâmiyye hakkında ise fazla bilgi vermemektedir. Zeydiyye'nin Cârudiyye, Süleymaniyye ve Butriyye⁸⁸ şeklinde üç fırkaya ayrıldığını belirtip haklarında kısaca bilgiler aktardıktan sonra son fırka olarak İmâmiyye'ye geçmektedir.

İmâmiyye'yi müstakil bir fırka olarak zikredip onun açık bir nasla Hz. Ali'nin imametini ileri sürdüğünü ve sahabeyi tekfir ettiğini aktarmaktadır.⁸⁹

c. Havâric

Aktepi, üçüncü büyük fırka olarak zikrettiği Havâric hakkında genel bir bilgi vermeksizin direkt fırkaların sayısına geçmekte ve onların yedi fırkaya ayrıldıklarını söylemektedir. Buna göre Hâricî fırkalar Muhakkime⁹⁰, Beyhesiyye, Ezârika, Necedât,⁹¹ el-Asfariyye,⁹² İbâdiyye, Acârîde'dir.⁹³ Muhakkime hakkında bilgi verirken sahabeyi tekfir etmelerine değinmektedir. Ayrıca onların ibadetlerine düşkün olmalarının diğer fikirlerinin yanında bir önem arzetmediğine vurgu yapan bir hadis aktarmaktadır.⁹⁴ Bu rivayete yaptığı yorumunda ise Aktepi, onların bu çelişkili durumunun sebebini Sahabeyi sebb ve tekfir etmelerinden kaynaklandığını söylemektedir.⁹⁵

⁸⁵ Âmidî'de Kâmiyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 355.

⁸⁶ Âmidî'de Nusayriyye el-İshâkiyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 362.

⁸⁷ Âmidî'de İsmailiyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 362.

⁸⁸ Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 18-19. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 354-74

⁸⁹ Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 19.

⁹⁰ Âmidî'de Muhakkimetu'l-Ûlâ şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 374.

⁹¹ Âmidî'de Necedâtu'l-Âzirîyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 377.

⁹² Âmidî'de Sufriyye şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, s. 377.

⁹³ Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 48-62.

⁹⁴ Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayette çokça ibadet ettikleri halde kalblerinde iman olmayan bir kesimden söz edilmektedir. Bkz. Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 48. Hadis için bkz. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 134; Âmidî, III, 374.

⁹⁵ Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 48.

Aktepî'nin tasnifinde de (selefleri gibi) yukarıda zikredilen Hâricî fırkalar-
dan İbâdiyye, dört alt fırkaya ayrılmaktadır. Bunlar, Hafsiyye, Yezidiyye, Hârisiyye
ve kendisi ile Allah'ın kastedilmediği tâat fikrini savunan bir fırkadır. Yine yukarıda
zikredilen fırkalardan Acârîde ise Meymûniyye, Hamziyye, Şa'ibiyye, Hâzimiyye,
Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Salîtiyye ve Seâlibe şeklinde yedi fırkaya ayrılmaktadır.
Acârîde'nin bir alt kolu olan Seâlibe de dört alt fırkaya ayrılmaktadır. Bunlar,
Ahnesiyye, Ma'bediyye, Şeybâniyye ve Mükerrerîyye'dir.⁹⁶

d. Mürcie

Aktepî, ardından Mürcie'ye geçmekte ve Mürcie'ye neden Mürcie denildiğini
izah ederek konuya başlamaktadır. Buna göre, tıpkı küfür ile birlikte taatın bir fay-
da vermemesi gibi, günahın da imana bir zarar vermeyeceğini iddia etmelerinden
dolayı bu ismi almışlardır. Zira onlar, müminlere apaçık/mutlak ümit vermektedir.

Aktepî Mürcie'yi⁹⁷ Yûnusiyye, 'Ubeydiyye, Ğassâniyye, Sevbâniyye,
Sevmeniyye⁹⁸ şeklinde beş fırka olarak mütalaa etmekte ve onlara hakkında kısa
bilgiler vermektedir.

e. Neccâriyye

Aktepî, beşinci büyük fırka olarak Neccâriyye'yi zikretmektedir. Bunlar, Mu-
hammed b. Hüseyin en-Neccâr'ın taraftarlarıdır. Fiillerin yaratılmış olmasında ve
kulun fiillerinin yaratıcısı olmayıp onları kesbettiği hususunda Ehl-i Sünnet ile aynı
fikirdedirler. Kelam sıfatının muhdes oluşu ve sıfatların nefyi, ahirette Allah'ın göz-
le görülemeyeceği hususlarında ise Mu'tezile ile aynı görüştedirler.⁹⁹

Neccâriyye üç fırkaya ayrılmaktadır. Bunlar, Burġûsiyye, Za'farâniyye,
Müstedrikiyye'dir.¹⁰⁰

f. Cebriye

Altıncı büyük fırka Cebriye'dir. Bunların Cebriye olarak isimlendirilmeleri,
kulların fiillerini Allah'a nispet etmelerinden; kulun hiçbir tesirinin bulunmadığını
savunmalarından dolayıdır. Burada Aktepî, zina fiilini örnek vermektedir. Buna
göre bir kul, zina ettiğinde Allah onu bu işe zorlamış/ıcar etmiş olmaktadır. Zira
kulun ihtiyarı/tercihi söz konusu değildir. Aktepî daha sonra bunların istitaat,
kesb, Allah'ın ilmi, sıfatlar, cennet ve cehennem ebediliği gibi hususlardaki görüş-
lerini aktarmaktadır. Ardından da ru'yetullah ve kelamın mahluk oluşu,
Marifetullah'ın aklen vacip olduğu hususlarında Mu'tezileye muvafakat ettiklerine
dikkat çekmektedir.¹⁰¹

⁹⁶ Hâricî fırkalar için bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 374-383

⁹⁷ Âmidî, Mürcietu'l-Hâlise olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 384.

⁹⁸ Âmidî'de Tümeniyye, şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 386.

⁹⁹ Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 26-27.

¹⁰⁰ Âmidî'de Müstedrike şeklindedir. Bkz. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 388.

¹⁰¹ Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 27-28.

g. Müşebbihe

Yedinci büyük fırka Müşebbihe'dir. Bunlar, Allah'ı yaratılmışlara benzettikleri için bu ismi almışlardır. Burada Aktepi ve selefleri, kendi aralarında pek çok farklı görüşe ayrılmasına rağmen teşbih hususunda hem fikir olan alt fırkaları tek başlık altında toplamışlardır. Bunlar Şia, Haşeviyye ve Kerrâmiyye Müşebbihesidir. Burada dikkat çekici husus, el-Âmidî ve Adududdin el-Îcî'nin Şia'yı "Gulât-ı Şia" şeklinde ifade etmelerine rağmen Aktepi'nin sadece Şia ifadesini kullanarak Gulât kavramına vurgu yapmamasıdır. Ayrıca selefleri Gulât-ı Şia, Haşeviyye ve Kerrâmiyye'nin fikirlerini ayrı ayrı verirlerken o, böyle bir ayrıma gitmez. Fikirlerini topluca verir. Buna göre Müşebbihe'yi ortak bir isimde toplayan husus, Allah'ın sair cisimler gibi bir cisim olduğunu savunmalarıdır. Ardından da Aktepi, Müşebbihe'nin Allah'ın arşın üzerinde oluşu, risalet ve nübüvvet görevinin vahiy, tebliğ ve ismet sıfatlarından bağımsız olarak Hz. Peygamber'in zatının sıfatları oluşu, aynı anda iki imamın varlığının caizliği gibi bazı ortak görüşlerini verir.¹⁰²

3. Fırka-i Nâciye: Eş'ariyye

Aktepi, pek çok kollara ayrılmış olduğunu ifade ettiği İslam fırkalarını ve görüşlerini zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in onların hepsinin cehennemlik olduğuna dair hadisini tekrarlar. Ardından da hadiste aktarılan Fırka-i Nâciye'yi zikreder.

Aktepi'nin tasnifine ve selefleri olan el-Âmidî, Adududdin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî ile kıyaslamadan önce Bağdadî'nin Fırka-i Nâciye'nin kimliğine ilişkin kanaatini vermek yerinde olacaktır. Bağdadî, Fırka-i Nâciyeyi detaylı bir şekilde vermektedir. Ona göre Fırka-i Nâciye Ehl-i Sünnet'tir ve sekiz sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar, itikâdî konularda muhaliflerle mücadele edenler, Rey ve Hadis Ehli Fıkıh İmamları, Ashabu'l-Hadis, Dil ve Edebiyat ile Uğraşan Âlimler, Kıraat İmamları ve Sufiler'dir.¹⁰³

el-Âmidî ise Fırka-i Nâciye'yi Eş'arîler, Selefi çizgideki Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak vermektedir. Dolayısıyla Bağdadî ile kıyaslandığında el-Âmidî'nin Fırka-i Nâciye'yi daha dar bir çerçevede tuttuğu söylenebilir.¹⁰⁴ Adududdin el-Îcî ve onun şârihi Seyyid Şerif el-Cürcânî ise el-Âmidî'nin sınırlandırmasını olduğu gibi benimsemiştir.¹⁰⁵ Bu durumda el-Âmidî, Adududdin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürcânî, Eş'ariyye'nin yanı sıra Eş'ariyye'den önce var olan Selefler'i de zikretmektedirler. Oysa Aktepi Fırka-i Nâciye'yi daha da sınırlandırarak sadece Eş'ariyye olarak kabul etmektedir.

Aktepi'ye göre sekizinci büyük fırka Eş'ariyye'dir. Bunlar, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin bağlılarıdır. Hadiste *Benim ve Ashabımın izinden gidenler* denilerek istisna edilen fırka Eş'ariyye'dir. Yani Fırka-i Nâciye/kurtuluşa eren fırkadır. Bu fırka,

¹⁰² Bkz. Aktepi, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 26.

¹⁰³ Bkz. Bağdadî, s. 276-78.

¹⁰⁴ Krş. Âmidî, *Ebkâru'l-Efkâr*, III, 394.

¹⁰⁵ İcî, *el-Mevâkıf*, s. 429; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, VIII, 400.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olarak da isimlendirilir. Zira onlar, akidelerini Hz. Peygamber'den intikal eden sünnetten, Sahabe'nin, Selef-i Salihîn'in ve Ulemadan olan Muhaddisler'in üzerinde ittifak ettiklerinden almış; yukarıda zikredilen sapkın fırkaların savunduğu bidat görüşlerden ve sapkınlıklarından uzak durmuşlardır.¹⁰⁶ Bundan hareketle onun da tıpkı diğer bazı fırka mezheplerine mensup ulemanın aldığı tutum gibi, diğer fırkaları dışlayıcı bir tutum sergilediğini söylememiz mümkündür.

Aktepî, daha sonra Fırka-i Nâciye olan Eş'arîler'in hangi sapkın fikirlerden uzak durup hangi fikirleri benimsediklerine tafsilatlı olarak değinmektedir. Buna göre, Felsefecilere muhalif olarak alemin hudusunu, Batinilere karşı Allah'ın Vacibu'l-Vucud olduğunu, insanların kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu savunan Kaderiyye'ye karşı tek yaratıcının Allah olduğunu, kıdemi inkar edenlere karşı Allah'ın Kadîm olduğunu, sıfatları nefyedenlere karşı Allah'ın, zatının ne aynı ne de gayrısı olan sıfatlarının mevcut olduğunu, Müşebbihe'ye karşı Allah'ın benzeri olmadığını savunur. Ardından Gulât-ı Şia'nın savunduğu Allah'ın Ali'ye hulûl ettiği görüşünü reddettiklerini, Mu'tezile'ye muhalif olarak Allah'ın ahirette gözle görülebileceğini, Müşebbihe'nin ve bazı gulât fırkalarının savunduğunun aksine Allah'ın yön, mekân, hareket ve intikalden münezzehe olduğunu, Allahın celal ve kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu, dilediğinin gerçekleştiğini, dilemediğinin olamayacağını savunurlar. Yine Mu'tezile'nin savunduğunun aksine *Lutuf*, kullar için *Aslah* olanı yapma, iyiyi mükâfatlandırma, kötüyü cezalandırma gibi hiç bir şeyi yapma zorunda olmadığını söyler.

Aktepî Eş'ariyye'nin prensiblerini zikretmeye devam eder. Buna göre Allah'ın fiillerinde hikmet aranmaz, ondan başka Hâkim de yoktur. Fiil ve hükümleri zulüm ile vasıflanamaz. O'nun parçaları/uzuvları yoktur. Sınırı, tanımı, nihyeti yoktur. Kularından dilediğinin ömrünü uzatır/rızkını artırır, dilediğinin ömrünü/rızkını kısaltır. Haşrın cismani olacağı haktır. Taatin ve masiyetin karşılığı haktır. Sorgu, sırat, mizan, cennet ve cehennem haktır ve her ikisi de mevcuttur. Onların ehli orada ebedi olarak kalacaktır. Müminlerden günahkar olanların bir kısmı müstesna, onlar, cezalarını tamamladıktan sonra cehennemden çıkarılacaklardır. Tevbe olmaksızın büyük ve küçük günahların affedilebilmesi caizdir. Rasulullah'ın ve sonra da Ehl-i Kible ve Salah kulların şefaati haktır. Adem'den Hz. Muhammed'e kadar, peygamberlerin risalet, nübüvvet ve mucize ile gönderilmesi haktır. Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu haktır. Ondandan sonra vahiy ve nübüvvet kapısı kapanmıştır. Kendisinden sonra ne nebi ne de rasul vardır. Aşere-i Mübeşşere'nin, üçyüz otuzüç kişi olan Bedir, bin beşyüz yirmi kişi olan Biat-ı Rıdvan ehlinin cen-

¹⁰⁶ Metin aşağıdaki gibidir.

الفرقة الثامنة من كبار فرق الإسلام الأشعرية هم أصحاب الشيخ أبي حسن الأشعري، وهي الفرقة الناجية المستنثة بقوله صلى الله عليه وسلم إلا واحدة وهم الذين قال فيهم رسول الله صلى الله عليه وسلم: هم على ما أنا عليه وأصحابي. ويلقبون بأهل السنة والجماعة أيضاً لأخذهم في العقائد بالنسبة الواردة من النبي صلى الله عليه وسلم وما اجتمعت عليه الصحابة والسلف الصالح والمحدثون من علماء الأمة رضي الله تعالى عنهم أجمعين وعنأبجاههم. ومذهبهم في العقائد خال عن بدع تلك الفرق المذكورة وأهوائهم وضلالاتهم.

Bkz. Aktepî, *Keşfu'z-Zalâm*, s. 73-74.

netlik olduğunda icma vardır. Ümmetin bir imam seçmesi vaciptir. İmamet sırası Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindedir ve bu sıralama aynı zamanda fazilet sıralamasıdır. Aktepe, efdaliyetin anlamının sevablarının çok oluşu anlamına geldiği yorumunu da yapar. Muhtemelen burada Aktepe, fazilet sıralamasını Hz. Peygamber'e yakınlıkla ilişkilendiren Şiilere bir cevap vermek istemektedir. Daha sonra da Aktepe, Halku'l-Kur'ân, Hz. Peygamber'in miracı, sahabenin sebbi, kible ehlinen olanları tekfir edilmemesi konularına girerek Eş'ariyye'nin görüşlerini tamamlar. Kitabını sapkınlıktan korunma ve hak yol üzere kalma duası ile bitirir.

Sonuç

Şeyh Abdurrahman Aktepe, Diyarbakır yakınlarındaki Aktepe köyünde yaşamış, mutasavvuf bir şahsiyettir. Ancak şeyh ünvanının almış olmasına rağmen, daha ziyade ilim ile uğraşmış ve İslami ilimlerin çeşitli alanlarında eserler telif etmiş Şafî, Eş'arî bir alimdir.

Mezheplerin tasnifine dair Eş'arî geleneğe bağlı olarak telif ettiği *Keşfu'z-Zalâm fi Akâidi Fıraki'l-İslam* adlı eserinin omurgasını büyük ölçüde selefi olan el-Âmidî, Adudiddin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî'den aldığı bilgiler oluşturmaktadır. Ancak seleflerinden bağımsız olarak aldığı kendisine özgün bilgiler de mevcuttur. Söz gelimi yetmiş üç fırka ile ilgili rivayeti değerlendirirken Hıristiyan mezheplerini zikretmesi, gayba dair olan bu hadisi değerlendirirken farklı iki yaklaşımın varlığından söz etmesi, fırkaların savundukları fikirlerin eski kültür, medeniyet ve dinlerdeki dayanaklarına atıfta bulunması gibi hususlar önemlidir. Ayrıca o, ana veya alt fırkaları zikrederken onların fikirlerinden çelişkili gördüğü hususları eleştirel bir üslupla değerlendirmektedir. Ancak kimi zaman üslubunu sertleştirdiği, bazen alaycı bir üslup kullandığı, hatta bazılarını tekfir ettiği görülmektedir. Bu durumda onun kimi zaman reddiyeci ve dışlayıcı bir tutum ile fırkaları ele aldığını söylemek mümkündür. Öte yandan Seleflerinin (el-Âmidî, Adudiddin el-Îcî ve Seyyid Şerif Seyyid Şerif el-Cürçânî) Fırka-i Nâciye'yi Eş'arîler ile Selefi çizgideki Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat olarak tavsifine rağmen Aktepe'nin bunu daha dar bir alanda tutması ve Fırka-i Nâciye olarak sadece Eş'ariyye ile sınırlandırması da söz konusudur.

Durum her ne olursa olsun, Osmanlı'nın son dönemlerinde Diyarbakır coğrafyasında yaşamış olan Aktepe'nin, öğrencilerini itikâdî mezhepler hususunda bilgilendirmek amacıyla telif etmiş olduğu *Keşfu'z-Zalâm fi Akâidi Fıraki'l-İslam* adlı bu eser, Osmanlı'nın son dönemi Şark medrese geleneğine mensup bir âlimin mezhep algısını tahlil etme fırsatı vermesi; bölge ulemasının diğer fırkaları nasıl algıladığı ve hangi gelenek çerçevesinde tasnif ettiğine dair örneklik teşkil etmesi açısından dikkate değer bir çalışmadır.

Ek.

Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fıraki'l-İslam'da Fırkaların Listesi

I. Mu'tezile: Mu'tezile yirmi fırkadır.

- (1) Vâsiliyye
- (2) Amriyye
- (3) Hüzeyliyye
- (4) Nazzâmiyye
- (5) Esvâriyye
- (6) İskâfiyye
- (7) Ca'feriyye
- (8) Bişriyye
- (9) Muzdâriyye
- (10) Hişâmiyye
- (11) Sâlihiyye
- (12) Hâbitiyye
- (13) Hadbiyye
- (14) Mameriyye
- (15) Sümâmiyye
- (16) Hayyâtiyye
- (17) Câhızıyye
- (18) Ka'biyye
- (19) Cübbâiyye
- (20) Behşemiyye

II. Şia: Şia yirmi iki fırkadır (Gulât 18+ Zeydi 3 + İmâmiyye= 22).

- (1) Gulât : Gulât 18 fırkadır
 - (1.1) Sebeiyye
 - (1.2) Kâmiyye
 - (1.3) Beyâniyye
 - (1.4) Muğriyye
 - (1.5) Cenâhiyye
 - (1.6) Mansûriyye
 - (1.7) Hattâbiyye
 - (1.8) Gurâbiyye
 - (1.9) Zemmiyye
 - (1.10) Hişâmiyye
 - (1.11) Zürâriyye
 - (1.12) Yûnusiyye
 - (1.13) Şeytâniyye
 - (1.14) Rezzâmiyye
 - (1.15) Mufavvida
 - (1.16) Bedâiyye
 - (1.17) Nusayriyye
 - (1.18) Bâtıniyye

(2) Zeydiyye: Zeydiyye üç fırkadır

(2.1) Cârüdiyye

(2.2) Süleymaniyye

(2.3) Buteyriyye/Butriyye

(3) İmâmiyye

III. Havâric: Havâric yedi fırkadır.

(1) el-Muhakkime

(2) Beyhesiyye

(3) Ezârîka

(4) Necedât

(5) Asfariyye

(6) İbâdiyye: İbâdiyye dört fırkadır

(6.1) Hafsiyye

(6.2) Yezidiyye

(6.3) Hârisiyye

(6.4) (Kendisi ile Allah'ın kastedilmediği tâat fikrini savunan)

Bir fırka

(7) Acârîde: Acârîde 10 fırkadır

(7.1) Meymûniyye

(7.2) Hamzeviyye

(7.3) Şuaybiyye

(7.4) Hâzimiyye

(7.5) Halfiyye

(7.6) Atrâfiyye

(7.7) Ma'lûmiyye

(7.8) Mechûliyye

(7.9) Saltiyye

(7.10) Seâlibe: Seâlibe dört fırkadır

(7.10.1) Ahnesiyye

(7.10.2) Ma'bediyye

(7.10.3) Şeybâniyye

(7.10.4) Mükerrerimiyye

IV. Mürchie: Mürçietu'l-Hâlise beş fırkadır.

(1) Yûnusiyye

(2) 'Ubeydiyye

(3) Ğassâniyye

(4) Sevbâniyye

(5) Sümeniyye

V. Neccâriyye: Neccâriyye fırkası üç fırkadır.

(1) Burġûsiyye

(2) Za'farâniyye

(3) Müstedrikiyye

VI. Cebriyye

VII. Müşebbihe

VIII. Fırka-ı Nâciye

Kaynakça

- Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Sâlim (631/1233), *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûlu'd-Din*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. bs. Beyrut 2002, I-III.
- Aydın, Mahmut, *İsâ Tanrı mı İnsan mı*, İz Yay., I bs. İstanbul 2002.
- Aydınlı, Osman, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Hititkitap, I bs. Ankara 2008.
- Aytekin, Arif, "Baberti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1991, IV, s. 377-78.
- Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*, tkl. İbrahim Ramazan, Daru'l-Marife, I bs., Beyrut 1997.
- Bozan, Metin "Mezhepler Tarihçiliği Açısından Seyfuddin Âmidî" *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, 257-268.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Şerhu'l-Mevakif*, İntişaratu's-Şerif er-Rıza, II bs. Kum 1315, I-III.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *Sünen*, Çağrı yay. I bs. İstanbul 1992, I-II.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Es'as es-Sicistânî, (275/888), *es-Sünen*, Çağrı yay. I bs. İstanbul 1992, I-V.
- Ebû Hâtim er-Râzî, Ahmed b. Hamdan (322/933), *Kitâbu'z-Zîne fî Kelîmeti'l-İslâmiyye el-'Arabiyye*, thk. Abdullâh Sellâm es-Semerrâî, (es-Semerrâî, *el-Guluv ve'l-Fıraki'l-Ğâlîyye* içinde) bs. Bağdat 1988.
- Ebû Muhammed el-İrakî, Osmân b. Abdillâh b. el-Hasen el-Haneffî (VI/XII. asrın başı), *el-Fıraku'l-Müfterika beyne Ehli'z-Zeyğ ve'z-Zandaka*, thk. Yaşar Kutluay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları No: XXXII, I. bs. Ankara 1961.
- Ebû Temmâm, "Bâbu'ş-Şeytân" *Kitâbu'ş-Şecere*'den bir bölüm, Wilferd Madelung, Paul E. Walker, bs. Brill, Leiden, Boston, Köln 1998.
- el-Kalhâtî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. Saîd (IV/X. yüzyıl ?), *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. Seyyide İsmâîl Kâşif, bs. Uman 1980.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, I. bs. Beyrut 1995, I-II.
- Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Huseyn (606/1209), *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Muslimîn ve'l-Muşrikîn*, Daru'l-Kütübü'l-'Arabî, I. bs. Beyrut 1986.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, "İbn Sadru'd-Din eş-Şirvânî ve İtikâdî İslam Mezhepleri Hakkındaki Türkçe Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AÜİFD)*, XXIV (1981), s. 285-335.
- Gömbeyaz, Kadir, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV (2005), Sayı. 2, s. 147-160.
-, "Babertî'ye Nispet Edilen Bir Fırak Risalesi Hakkında Tespitler ve Mülâhazalar" *Ekmelüddin Baberti Sempozyumu*, 28-30 Mayıs 2010.
-, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, s. 269-295.
-, *Makalat Geleneğinde İmam Eş'arî* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Gündüz, İrfan, "Gümüşhanevi, Ahmed Ziyâeddin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1996, XIV, s. 276-277.
- Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İSAM, II. bs. İstanbul 2008.
- Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye (100/718), (Van Ess, Josef) "Das Kitâbü'l-İrqa des Hasan b. Muhammed b. el Hanafiyye", *Arabica*, XXIII (1974), s. 20-52.
- Hayyât, Ebû'l-Huseyn Abdurrahîm b. Muhammed b. Osmân el-Mu'tezilî (298/910), *el-İntisâr ve'r-Red alâ İbni'r-Râvendî el-Mulhid*, el-Matbaatü'l-Katolikiyye, I. bs. Beyrut 1957.
- Hillî, Allâme, İbn Mutahhar Cemâluddîn Hasan b. Yûsuf (726/1325), *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk*, thk. 'Aynullâh el-Huseynî el-Ermevî, Daru'l-Hicre, I. bs. Kum 1407.
- İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Mektebetu Lübnan, I. bs. Beyrut trz., I-XL.
- İbn Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini (275/888), *Sünen*, Çağrı yay. I bs. İstanbul 1992, I-II.

- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec, Abdurrahmân (597/1200), *Telbîsu İblîs*, thk. Seyyid Cümeylî, Daru'l-Kutubu'l-Arabi, II. bs. Beyrut 1987.
- İcî, Abdurrahman b. Ahmed (756/1355), *el-Mevâkıf fî İlmî'l-Kelâm*, Alemu'l-Kutub, I. bs. Beyrut trz.
- İlhan, Avni, "Birgili Mehmet Efendi ve Mezhepler Tarihi ile İlgili Risalesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1989), s. 173-215.
- İsferâînî, Ebû'l-Muzaffer (471/1078), *et-Tebîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırakî'n-Nâciye 'ani'l-Fırakî'l-Hâlikîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hut, Alemu'l-Kutub, I. bs. Beyrut 1983.
- Keleş, Ahmet, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir inceleme" *Marife*, V/3 (kış 2005), s. 25-46.
- Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef (301/913), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, tsh. Cevâd Meşkûr, Muessese-, Matbuat-ı Atâî, I. bs. Tahran 1963.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler tarihine Giriş*, Değerler Eğitim merkezi (dem), I. bs. İstanbul 2008.
- Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Âmid*, Yıldızlar Mat., bs. İstanbul 2004.
- Makdisî, Şemsu'd-Dîn Ebî Abdillâh Muhammed (373/985), *Ahsenu't-Tekâsim fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Matbaatu Birill, I. bs. Leiden 1906.
- Malatî, Ebû'l Huseyn Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahmân (377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ' ve'l-Bida'*, tkd. Zâhid el-Kevserî, Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, bs. Kahire 1997.
- Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, Darulhadis, I. bs. Ankara 2008.
- Meclisî, Muhammed Bâkr (1110/1697), *Bihâru'l-Envâr*, thk. Lecnetun min Ulemâ, Muessesetu'l-Vefa, I. bs. Lübnan 1404, I-CXIV.
- Nâşî el-Ekber (293/905), *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsât fî'l-Makâlât (Usûlu'n-Nihâl)*, thk. Josef Van Ess, el-Matbaatu'l-Katolikiyye, I. bs. Beyrut 1971.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl (318/930), *Kitâb er-Red ale'l Ehli'l-Bida' ve'l-Ehvâ* thk. Marie Bernard, Annales Islamologiques, XVI, byy. 1980.
- Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Saîd (573/1175), *el-Hürü'l- 'İyn*, nşr. Kemal Mustafa, mektebetu'l-Hancı, I. bs. Kahire 1948.
- Nevbahî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ (300/912), *Fıraku's-Şîa*, tsh. Seyyid Muhammed Sâdık, Matbaatu'l-Haydariyye, I. bs. Necef 1936.
- Özaydın, Murat, Şeyh Abdurrahman Aktepe, *Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, I. bs. İstanbul 2009.
- Sâlim b. Zekvân (I. asrın sonları ?), *es-Sîre*, thk. ve İngilizce'ye çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann, I. bs. New York 2001.
- Seksekî, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Munsûr (683/1283), *el-Burhân*, thk. Bessâm Ali Selâme el-A'mûş, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, I. bs. Ürdün 1988.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehran, Ali Hasan Fâur, Daru'l-Ma'rife, I. bs. Beyrut 1996, I-II.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1992, VI, s. 191-194.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (279/892), *Sünen*, Çağrı yay. I. bs. İstanbul 1992, I-V.
- Turan, Osman "Babek", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi (MİA)*, İstanbul 1988, II, 270-274.
- Zirikli, Hayruddin, *el-'Alâm*, Daru'l-İlmi lil-Melâyin, X. bs. Beyrut 1992, I-VIII.

